

праведни, развиће се у нама чувства и способност да друге људе усрећимо. А напротив, ако нас други ограниче у ономе, што се њих не тиче, него само тога ради, што им наш рад није по вољи; то се онда неће развити у нама ништа честито, но ће нам карактер очврснути, противећи се том ограничењу. Покоримо му ли се, то ћемо тиме убогаљити и уништити своју природу. Хоћемо ли дакле да сваки човек чини оно што му је могуће да чини, то је прека потреба, да се разноликим људима допусти, разнолико и живети. Векови који су ово признавали, тим су славнији у очима потомства. И сам деспотизам не чини толико зала, док се може личност под њиме осваривати, деспотизам је оно, што гуши личност, па сад крстили га ви вољом божјом или силом људи.

Кад је мени личност и тежња за развијањем једно и исто, и кад ја тврдим, да само одгајивање личности, ствара, и може једино да створи, савршено развијене људе, оно што ћу даље да доказујем. Зар се може неко друштвено стање боље похвалити, него ако се каже, да примиче људе њиховом усавшењу; или зар се може оно, што спречава добро, грђе покудити, него ако се каже, да не да добру да успе. Нема сумње, да ови разлози неће довољно убедити оне, који требају највише, да буду убеђени, мораћемо дакле покушати, да докажемо, да развијенији људи користе и онима, који су мање развијени, - да ће они, бити мало осетљивије награђени, који не желећи себи слободе, не дају ни другима, да се њом служе.

Прво ћу да их замолим да помисле, да могу нешто научити од својих ближњих, када су ови слободни. Нико неће рећи, , да особина нема вредности у људским стварима. Она нам је нужна, не само да пронађемо нове истине и да покажемо, да је оно сада већ застарело, што је некада било истина; већ је потребно да покажемо пут њиховом поступању, разборитијем раду; бољем укусу и паметнијем суђењу. Ко би ово порицао, тај би морао мислити, да је свет достигао врхунац свог савршенства, у свему ономе што ради. Истина је, да нису сви људи једнако даровити; да чине добротинства, мало их је према човечанству, који би, кад би се за њима пошло, дали изгледа да ће усавршити постојеће обичаје. Али ово мало људи, то су језгра света, и да није њих, наш би живот био устајала баруштина. Они завађају, не само целисходне поправке, него одржавају и оне, што већ постоје. Зар би нам мање требала наша памет и кад не би било, да се што ново завађа? Зар би се задовољили, да извађамо све доскорашње, без да имамо свести, зашто то тако бива, као што то обично чини животиња? И најбоља уверења и обичаји теже силно да постану механичка, и да није читав низ људи, који са својим особинама, не дају да разлози, уверења и обичаји огрезну у свакидашњости, наше мртвило не би противстало никаквом живом потресу, да образованост неће иструнити, као оно у византијској царевини. Увек је било, а увек ће и бити, мало даровитих људи, и хоћемо ли да их имамо, оно треба да негујемо земљиште из кога они потичу. Генијални људи имају ех ви термини јаче обележену личност, с тога могу, без своје штете, мање да уђу у оне калупе, које друштво држи већ у приправности, да би уштедело људима труд, да не развијају сваки свој карактер. Ако се генијални људи приволе да се силом укључају у те калупе, па не могу да развију ону своју страну, која је под притиском, друштво се неће користити њиховим велеумом. Јесу ли, пак, снажнијег карактера, па раскину те окове, друштво ће их узети на нишан, не могавши их свући на своју обичну меру, махаће свечано главом и називаће их